

ÁLLATTARTÁS AZ ÚJKŐKORBAN A TOLNAI-SÁRKÖZ TERÜLETÉN AZ ALSÓNYÉK-BÁTASZÉKI LELŐHELY ARCHAEOZOOLOGIAI LELETANYAGA ALAPJÁN

NYERGES ÉVA ÁGNES¹ – BILLER ANNA ZSÓFIA²

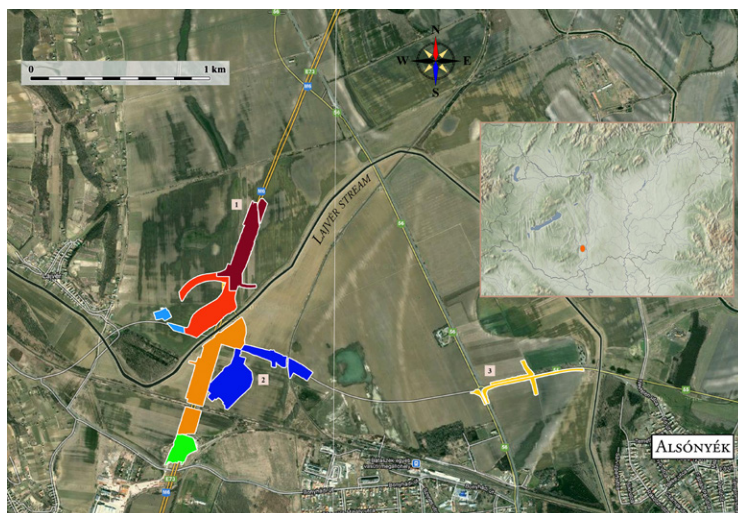
Alsónyék-Bátaszék lelőhely a Duna jobb partján, a nevét adó két település határán, a Tolnai-Sárköz kistáj délnyugati részén helyezkedik el.³ A Lajvér-patak által DNy–ÉK irányba kettészelt területét nyugatról a Szekszárdi-dombság, keletről pedig a már az őskortól kezdve fontos közlekedési útvonalként szolgáló Duna egykori folyómedreinek ártéri síksága határolja. A lelőhely teljes kiterjedése a terepbejárások, valamint a régészeti adatok alapján kb. 80 ha, amelyből, a 2006 és 2009 között folytatott ásatások alkalmával, közel 15 000 objektummal mintegy 25 ha-t tártak fel. Bár későbbi korok emlékényagai is napvilágra kerültek, a feltárt jelenségek 90%-át az újkőkori Starčevo-kultúra, a közép-európai vonaldíszes kerámia kultúrája, valamint a Sopot- és a lengyeli kultúrához tartozó temető- és telepjelenségek alkotják.⁴

Jelen ismertető a régészeti állattan módszereivel, az újkőkori gazdálkodásra összpontosítva a területen egykor élt közösségek életmódját, állattartását kívánja vázlatosan bemutatni.

A lelőhelyen a feltárások területi részekre osztottan, több intézmény együttműködésével zajlottak. Az archaeozoológiai vizsgálatok alapját a kutatások jelen szakaszában a lelőhelyen az MTA BTK Régészeti Intézet részéről (ásatásvezető: Osztás Anett, Zalai-Gaál István) 2008–2009-ben folytatott ásatások állattani leletanyaga képezi. Területileg ez a lelőhely É-i részét adó Alsónyék-Kanizsa-dűlő elnevezésű felszín, valamint a K-DK-i irányba eső Bátaszék-56-os út és a Bátaszék-Mérenökségi telep nevű lelőhelyrészeket érinti (1. kép).

A területen az újkőkor elején megjelenő **Starčevo-kultúra** népességének (ca. 5800–5505 cal BC) temetkezései és településobjektumai a legnagyobb sűrűsödésben a lelőhely Mérenökségi telep részén kerültek napvilágra (kb. 500 régészeti jelenség).⁵

Az előkerült állattani leletanyagok alapján, azok különböző szintű feldolgozottsági szaka-

1. kép: Alsónyék-Bátaszék: a 2006–2009 között folyó megelőző feltárások áttekintő térképe az archaeozoológiai vizsgálatok kapcsán érintett felületek jelzésével

1. Alsónyék-Kanizsa-dűlő
2. Bátaszék-Mérenökségi telep és Bátaszék-56-os út
3. Alsónyék-Hosszú-dűlő

(Rassmann et al. 2015, 4. kép nyomán)

¹ MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet

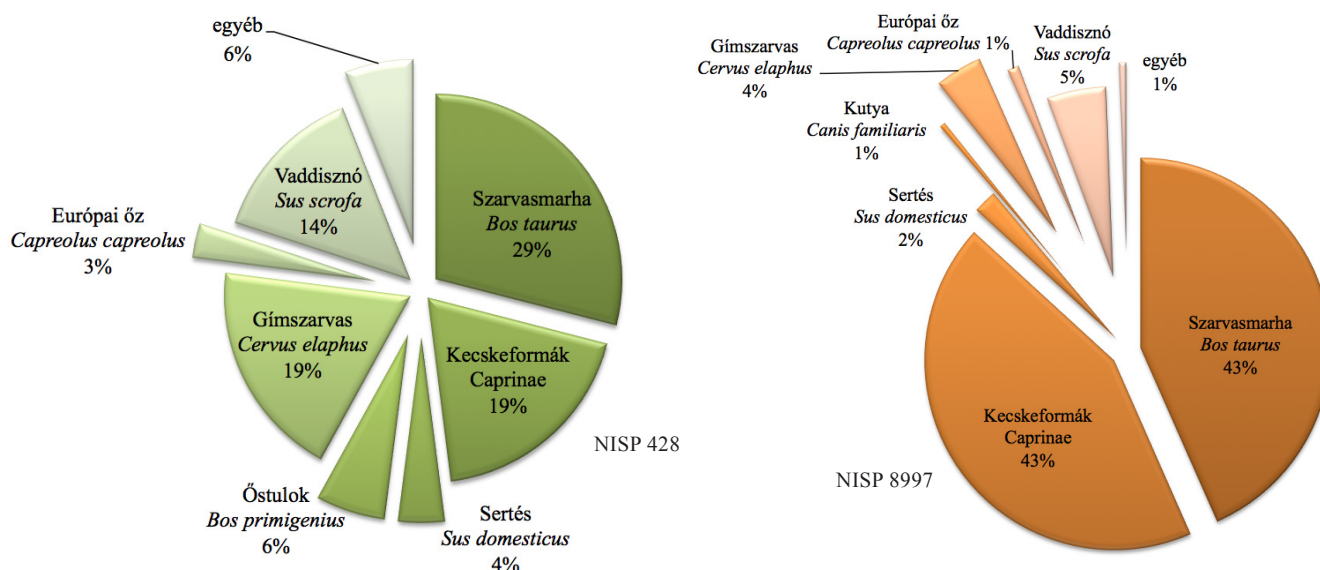
² Aquincumi Múzeum és Régészeti Park

³ Marosi Sándor – Somogyi Sándor: *Magyarország kistájainak katasztere* (Budapest, 1990), 53.

⁴ Osztás et al. 2012, 377; Rassmann et al. 2015, 2.

⁵ Bánffy, Eszter – Marton, Tibor – Osztás, Anett: Early Neolithic Settlement and Burials at Alsónyék-Bátaszék. In: Kozłowski, Janusz Krzysztof – Raczky, Pál (eds.): *Neolithization of the Carpathian Basin: northernmost distribution of the Starčevo/Körös Culture* (Kraków, Budapest, 2010), 39–49.

Rassmann, Knut – Mischka, Carsten – Furcht, Martin – Ohlrau, René – Radloff, Kai – Winkelmann, Kay – Serlegi Gábor – Marton Tibor – Osztás Anett – Oross Krisztián – Bánffy Eszter: Újkőkori lelőhelyek nagyfelületű geomágneses felmérése Magyarországon. *Magyar Régészet* (online magazin), 2015 nyár, 4.

2. kép: Az állatmaradványok fajonkénti megoszlása: Starčevo-kultúra, eltérő vizsgálati szintek (Alsónyék-Kanizsa-dűlő: NISP 428, vadállat 44%, háziállat 56% – archaeozoológia adatok Nyerges É. Á.; Bátaszék-Mérnökségi telep és 56-os út: NISP 8957, vadállat 11%, háziállat 89% – archaeozoológiai adatok Biller A. Zs.)

szaiban készített eddigi archaeozoológiai értékelésekben a házi és vad fajok maradványainak aránya erősen eltérő (2. kép). Azonban vannak állandó adatok is, melyek közül leghangsúlyosabbnak talán a csontalak-tani jellegzetességek arányait emelhetjük ki. A tulkok nemzetségéhez tartozó östulok (*Bos primigenius*) és a házi szarvasmarha (*Bos taurus*), illetve a házisertés (*Sus domesticus*) és a vaddisznók (*Sus scrofa*) maradványai között az amúgy egymással szaporodásra képes, kisebb házi és a nagytermetű, erőteljes vad formák közötti, morfológiai jellemzőiket tekintve átmeneti alakok vázrészei lényegében hiányoznak a töredékek közül. Feltételezhető tehát, hogy a lakosság a területre történt betelepülésekor a teljes állatállományát hozta magával (a sertéseket is!), gazdálkodása folyamán pedig a háziállatait azok vad megfelelőitől elkülönítve, keveredésüket megakadályozva, védett formában tartotta.

A Starčevo-kultúra idején, az alsónyék-bátaszéki lelőhely területén a meghatározott vad fajok környezeti igénye alapján ligeterdővel, dús rétekekkel szabdaltnedvesebb, lápos-mocsaras természeti környezettel számolhatunk. Ezt a környezeti mozaikosságot a nagyvadak jelenlétén túl a kisebb testű emlősök – pl. mezei nyúl (*Lepus europaeus*), vadmacska (*Felis silvestris*), nyest (*Martes foina*), borz (*Meles meles*), róka (*Vulpes vulpes*), hód (*Castor fiber*) – és a vadmadár fauna – pl. egerészölyv (*Buteo buteo*), siketfajd (*Tetrao urogallus*), szárcsa (*Fulica atra*), tőkésréce (*Anas platyrhynchos*), bütykös hattyú (*Cygnus olor*) – maradványai is alátámasztják.

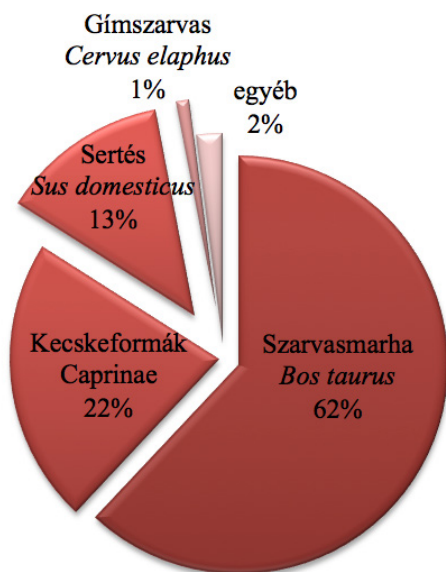
A lakosság ételmezésében a halászat is jelentős szerepet játszott, a leletanyagban gyakoriak a sokszor 2-3 méter hosszú harcsák (*Silurus glanis*) maradványai is (3. kép).

Megközelítően a feltárt terület középső részén, a közép-európai vonaldíszes kerámia kultúrájának (ca. 5365–4860 cal BC) nagyjából 50 épületéhez tartozó struktúráját lehetett azonosítani.⁶ A kultúrához köthető archaeozoológiai vizsgálatok a Bátaszék-56-os út részről származó állattani leletanyag feltárása vételeivel épphogy elkezdődtek. Az

3. kép: Harcsacsigolyák (*Silurus glanis* Linnaeus 1758) (fotó: Vindus M.)

⁶ Osztás et al. 2012, 379; Rassmann 2015, 4.

	Szarvasmarha <i>Bos taurus</i> (Linnaeus 1758) n=31	Kecskeformák <i>Caprinae</i> n=19
juvenilis fiatal	52%	32%
subadultus nem kifejlett	3%	5%
adultus kifejlett	45%	58%
maturus idős	-	5%

4. kép: Az állatmaradványok fajonkénti megoszlása, valamint a szarvasmarhák és a kecskeformák maradványainak életkor arányai – közép-európai vonaldíszes kerámia kultúrája (NISP 218, vadállat 3%, háziállat 97% – archaeozoológiai adatok Biller A. Zs.)

eddigyi adatok azonban teljes mértékben megegyeznek azokkal, melyeket korábban a lelőhely rekonstrukciójához kapcsolódó egyéb természettudományos vizsgálatokhoz⁷ szükséges állatcsont minták kiválasztása során volt alkalmunk megfigyelni.

A vad- (3%) és háziállat (97%) maradványok arányai alapján a termelő életmódot folytató lakosság életében a vadászat csak alkalmi tevékenységként értékelhető. A leletanyag összetétele kapcsán feltűnő a fiatal egyedek maradványainak igen magas aránya (4. kép). A szarvasmarhák esetében tulajdonképpen a borjak egy részét már az elválasztásukat követően leölték. Ez akár a tej hasznosítására is utalhat, mivel a tehén tejleadását a borjú jelenléte serkenti, vagyis a fejés és a borjú szoptatása egymást kiegészítve is jól működik.

A kecskeformák (*Caprinae*) alcsaládjába tartozó juh (*Ovis aries*) és kecske (*Capra hircus*) esetében szintén magas a levágott fiatal egyedek aránya, azonban még így is szinte csak a fele a kifejlett, másodlagos hasznosításra alkalmasabb egyedeké. Így e fajokkal kapcsolatban az esetleges tejhasznvételnél inkább a gyapjú, illetve a szőr hasznosítását gondolhatjuk hangsúlyosabbnak.⁸

A település objektumainak száma és a belőlük előkerült állattani leletanyag csekély mennyiségének egymáshoz viszonyított aránya alapján feltételezhető, hogy a lakosság gazdálkodásában a növénytermesztés fontosabb volt az állattartásnál. Ennek igazolásához azonban még további természettudományos vizsgálatok szükségesek.

A tárgyalt mikrorégió kereteiben, a neolitikumi kultúrák viszonylatában röviden ki kell térnünk a **Sopot-kultúra** (ca. 5200–4680 cal BC) állattartására is.

Az alsónyék-bátaszéki lelőhely nagy, összefüggő ásatási felületétől keletre kb. 1-1,5 km-re található a Sopot-kultúra településobjektumait, 20 temetkezését és egy lehetséges erődítés nyomát magába foglaló Alsónyék-Hosszú-dűlő lelőhely.⁹

A Sopot-kultúra alsónyéki lelőhelye kapcsán archaeozoológiai adatokkal csupán az egyéb természettudományos vizsgálatokhoz szükséges állatcsont-minták kiválasztása során tett megfigyelések révén rendelkezünk. Ezek mennyisége egy átfogó értékeléshez nem elegendő.

Az átvizsgált leletanyagban feltűnő volt a nagytermetű, erőteljes alkatú vad fajok maradványainak nagy mennyisége, ami jelezheti a vadászat fontosságának megnövekedését. Ugyanakkor az egyik temetkezésben

⁷ Bővebben: [The Times of Their Lives \(TOTL\) project](#)

⁸ Rast-Eicher 2005, 119–121.

⁹ Wosinsky Mór Megyei Múzeum ásatása, 2008–2009, ásatásvezető: Ódor J. G.; Rassmann et al. 2015, 6.

előkerült, gondosan a halott feje alá helyezett fél marhaoldalból megmaradt összefüggő bordasor a házi lábasjóságok jelentőségét is mutatja.

A késő újkőkori **lengyeli kultúrának** Magyarországon több mint 300 lelőhelye ismert. A kultúra névadó lelőhelyétől, Lengyeltől alig 40 km-re DK-re található Alsónyék-Bátaszék (ca. 4750–4300 cal BC) a feltárt kb. 9000 régészeti objektuma – köztük 123 oszlopszerkezetes házhoz tartozó alapozásmaradvány és kb. 2300 temetkezés – okán a lengyeli kultúra lelőhelyeinek sorában egyedülállónak tekinthető.¹⁰

A kultúra települési és temetkezési objektumai a feltárási terület egészén nagy számban jelentkeztek, leg-sűrűbben mégis az ásatási felület északi (Alsónyék-Kanizsa-dűlő) részén mutatkoztak. Az archaeozoológiai vizsgálatok során eddig a lelőhelyrész 198 lengyeli kultúrához tartozó objektumából előkerült 19 124 állatmaradvány értékelése készült el,¹¹ részletes képet nyújtva az alsónyék-bátaszéki egykori lengyeli lakosság gazdálkodásáról, állattartásáról, vadászati, halászati és táplálkozási szokásairól.

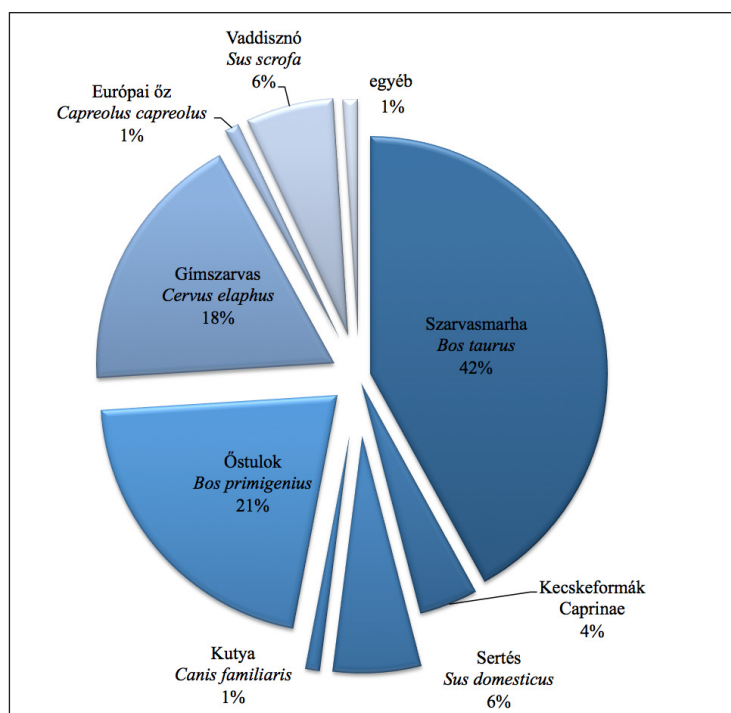
Az archaeozoológiai adatok a lengyeli kultúra idejére – a Starčevo-kultúra időszakához viszonyítva – valamivel szárazabb környezetet mutatnak, ám így is vadban bővelkedő, néhol lápos részekkel szabdal, ligeterdős környezetet kell elképzelnünk, amely az extenzív állattartásnak is ideális teret biztosított. Minden bizonnyal e környezeti adottságoknak is köszönhető, hogy a lakosság táplálkozásában a húsfogyasztás jelentős szerepet játszott.

A vizsgált területéről származó 19 124 állatmaradvány 62%-át, 11 785 töredéket (NISP¹²) lehetett faj szerint pontosan meghatározni (5. kép). A vad- és a háziállatok közel egyenlő arányban kerültek terítékre. Jellemző volt a nagyarányú szarvasmarhatartás, amely mellett a többi haszonállat jelenléte szinte elenyészőnek mondható.

A szarvasmarhákat 90%-ban 3 éves korukat követően vágták le. A tehenek így a második-harmadik laktációs időszakukat is megélték. A házi kérődzők kapcsán általában kérdés a tejhasznosítás, a tejtermékfogyasz-

tás lehetősége. Az alsónyék-bátaszéki lengyeli közösség életmódját vizsgálva ezt a kérdést még indokoltabbá teszi, hogy a temetkezéseikben több egyén gümőkórral fertőzött volt.¹³ A kultúra eddig vizsgált archaeozoológiai leletanyagában azonban az állatok csontozatán is megjelenő, tbc-vel kapcsolatba hozható elváltozások nem voltak megfigyelhetőek. A levágott szarvasmarhák életkori arányai alapján inkább az állatok húsnak – illetve feltehetőleg az egész gulya értékének – fontosságával számolhatunk.

A juh és kecskeállomány 80%-át 30 hónapos korát követően ölték le. Az állatok életkora alapján tehát a tej, valamint a szőr, illetve gyapjú hasznosításának lehetőségére következtethetünk. A kecskeformák maradványai a településről származó állattani leletanyagnak csupán 4%-át alkotják, ami inkább eseti jellegű tartásukra utal. Ugyanakkor rálátásunk csak a településre bekerült állatmaradványokra van. A vadállatok csontjai által jelzett egykori környezet a külterjes állattartáshoz is igen kedvező

5. kép: Az állatmaradványok fajonkénti megoszlása – lengyeli kultúra (NISP 11.785, vadállat 47%, háziállat 53% – archaeozoológiai adatok Nyerges É. Á.)

¹⁰ Osztás et al. 2012, 380, 392; Rassmann et al. 2015, 4.

¹¹ Nyerges 2013; 2015.

¹² NISP: The number of identifiable bone specimens (a faji szinten azonosítható vázmaradványok száma).

¹³ Köhler et al. 2013.

lehetett. A különböző térszinteken található legelők a vándorló juh- és/vagy kecskenyájának egész évre elegendő táplálékot biztosíthattak. Amennyiben pedig e fajok tartásának fő célját másodlagos haszonvételi lehetőségeik adták, a településre húsfogyasztás révén bekerült maradványaik nem a tartási arányaiknak megfelelő képet sugallják.

A sertések közül főként a malac és südő (81%) korú egyedeket fogyasztották, és csak kis mértékben a szaporításra alkalmas kifejlett állatokat. A húshasznú házi emlősök között legszaporább sertésekre általában jellemző, hogy a szaporulat egy részét már fiatalon levágják.

Csekély számban kutya (*Canis familiaris*) maradványok is kerültek elő a településről, amelyek nyúlank csontozatú, kis/közepes termetű, alkati szempontból a terelő és/vagy vadászkutyák közé sorolható egyedekből származnak. A fajnak a lengyeli közösség életében betöltött szerepe ugyanakkor az előkerült maradványok mennyisége által jelzettnél nagyobb lehetett. A közösség lakói temetkezéseik alkalmával viszonylag gyakran helyeztek – az őstulok trófeákon és a vaddisznóagarakon/állkapcsokon kívül – kutyát is a halottaik mellé¹⁴ (teljes egyedeket vagy csupán az eb levágott fejét).

A vadállatmaradványok zömét az őstulok és gímszarvas (*Cervus elaphus*) váztöredékek alkotják. E két nagyvad csontmaradványainak együttes értéke lényegében megegyezik a szarvasmarháéval. A lakosság táplálkozására egyértelműen a nagykerődzők fogyasztásának túlsúlya volt a jellemző.

Az egyéb fajok közül a vaddisznó vadászataival számolhatunk még kisebb mértékben. Prémies emlősök – barnamedve (*Ursus arctos*), szürke farkas (*Canis lupus*), mezei nyúl, eurázsiai hód – vázrészei viszont csak elvétve fordultak elő a leletanyagban.

Leginkább kifejlett vadakat ejtettek. Ez összefügghet a megszerezhető hús nagyobb mennyiségével is, ugyanakkor a több mint 60 %-ban kifejlett korokban leölt őstulok és vaddisznók esetében további indítást is feltételezhetünk. E két vad faj – a temetkezésekből előkerült maradványaik alapján – a halotti rítusokban is hangsúlyos szerepet játszott.

A lengyeli kultúra alsónyék-bátaszéki archaeozoológiai leletanyagában mind a házi, mind pedig a vad fajok esetében a testméretek széles skáláját lehetett megfigyelni. Ennek okát (a külterjes állattartás meglétét is alátámasztva) a házi és a vad állományoknak a fogazat- és vázcsontméreteik egymást átfedő értékei alapján kimutatható keveredésében láthatjuk. Ugyanakkor a kecskeformák alcsaládjában (tekintve, hogy a vadjuh vagy vadkecske Európának ezen a részén nem él) a vázrészeiknél megfigyelhető méretnövekedés inkább bizonyos tenyésztési folyamatok eredményének tartható.

A vademlős-fajok által jelzett, lápos részekkel szabdaltszerű, erdős környezet minden bizonnyal népes madárvilágnak is otthont adott, a leletanyagból azonban alig néhány lúd-, illetve réceforma (*Anseriformes*) töredékes vázcsontja került elő. Mivel nem állapítható meg, hogy az egyes alcshaladokon

6. kép: Gímszarvas agancsból készült szigonyok – különböző készítési fázisok (fotó: Vindus M.)

¹⁴ Zalai-Gaál et al. 2011: Zalai-Gaál, I. – Gál, E. – Köhler K. – Oszás A.: „Ins Jenseits Begleitend”: Hundemitbestattungen Der Lengyel-Kultur von Alsónyék–Bátaszék. *ActaArchHung* 62 (2011), 29–74.

Nyerges Éva Ágnes – Biller Anna Zsófia • Állattartás az újkőkorban a Tolnai-Sárvíz területén

belül az állandó, (alkalmi) fészkelő vagy vonuló fajokhoz tartozó egyedekről van-e szó, az elejtés évszakának megállapítására nincs mód.

A vízi fehérjeforrások közül egyedül a halhús – európai harcsa, csuka (*Esox lucius*), pontyfélék (*Cyprinidae*) – fogyasztása igazolható egyértelműen.

Az ásatások során mindvégig kézi gyűjtéssel folyt a leletanyag begyűjtése. Míg a lelőhelyen feltárt korai neolitikus Starčevo-kultúra településének állattani leletanyagából származó halmaradványok zömét az igen nagyméretű harcsacsontok alkotják, addig a késő neolitikus lengyeli kultúra esetében főleg kisebb fajok – ponty (*Cyprinus carpio*), csuka – kisebb egyedeinek váztöredékeit találjuk, a kevés nagy méretű halat pedig lényegében csak szállamaradványok jelzik. E különbségeket a kulturális eltéréseken túl a terület mocsaraságának változása miatt módosult halászati szokások is okozhatták. Ezt erősítheti meg, hogy bár nagyméretű halak csontjai nemigen kerültek elő a lengyeli település hulladékanyagából, nagyméretű hal fogására is alkalmas (vadkanagyarból készített) horog, illetve halászat során is használható (gímszarvas agancsból faragott) szigony több is előfordult a leletanyagban (6. kép). Feltételezhető tehát – hasonlóan a nagyvadak elejtése kapcsán ismertekhez –, hogy a lengyeli kultúra halásza a nagyobb testű halakat a fogás helyszínén darabolták fel, így településük leletanyagában csupán a hazaszállított húsrészek csontjaival találkozunk. Ezt a lehetőséget a természettudományos vizsgálatok is alátámasztják. Az antropológiai maradványokon végzett izotópvizsgálatok szerint ugyanis a lengyeli népesség halhús fogyasztása szinte megegyezett a Starčevo-kultúra lakosságáéval.

A Szekszárdi-dombság és a Duna egykori folyómedreinek ártéri síksága határán fekvő újkőkori lelőhelyegyüttes a környezetben előforduló állatok változatos, kultúrára jellemző használatát mutatja. A vad- és háziállatok húsának jelentősége a táplálkozásban ugyan korszakonként változott, mégis minden esetben láthatjuk a természetes környezet őskori életmódra gyakorolt hatását is. Az egyes közösségek bevált gazdálkodási módjainak gyakorlásához a két tájegység találkozása a térszínek bő választékát biztosította.

AJÁNLOTT IRODALOM

BARTOSIEWICZ, LÁSZLÓ – GÁL, ERIKA

Shuffling Nags, Lame Ducks: The Archaeology of Animal Disease. Oxford, 2013.

KÖHLER, KITTI – MENDE, BALÁZS GUSZTÁV – PÓSA, ANNAMÁRIA

A tuberkulózis megjelenése a Dunántúl kései neolitikumában. The Emergence of Tuberculosis in Late Neolithic Transdanubia. *Magyar régészet/Hungarian Archaeology*, 2013 nyár/Summer.

NYERGES, ÉVA ÁGNES

Preliminary report on the neolithic archaeozoological finds from Alsónyék-Bátaszék, Hungary (Előzetes jelentés Alsónyék-Bátaszék neolitikus lelőhely archeozoológiai leletanyagáról). *Archaeometry Workshop* 10 (2013)/3, 209–214.

NYERGES ÉVA ÁGNES

Újkőkori állathasznosítás Alsónyék-Bátaszék településen (Neolithic animal exploitation at the settlements of Alsónyék-Bátaszék, Hungary). In: Körösi Andrea (szerk.) *Szürkéék, rackák, mangalicák*. Konferenciakötet: Nemzetközi Konferencia Matolcsi János Tiszteletére. Budapest, 2015, 201–207.

OSZTÁS, ANETT – ZALAI-GAÁL, ISTVÁN – BÁNFFY, ESZTER

Alsónyék-Bátaszék: a new chapter in the research of Lengyel culture. *Documenta Praehistorica* 39 (2012), 377–396.

Nyerges Éva Ágnes – Biller Anna Zsófia • Állattartás az újkőkorban a Tolnai-Sárköz területén

RAST-EICHER, ANTOINETTE

Bast before Wool: the first textiles.

In: Bichler, Peter – Grömer, Karina – Hofmann-de Keijzer, Regina – Kern, Anton – Reschreiter, Hans (eds.) *Hallstatt textiles: technical analysis, scientific investigation and experiment on Iron Age textiles*. BAR IS 1351. Oxford, Archaeopress, 2005, 117–135.